

УДК 349.2 (477)

Оксана Старчук,аспірантка кафедри трудового, господарського та екологічного права
Волинського національного університету імені Лесі Українки**КЛАСИФІКАЦІЯ ПРИНЦИПІВ ТРУДОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ***

У статті розглядаються різні критерії поділу принципів трудового права України. Автор пропонує власну класифікацію принципів трудового права, яка побудована з урахуванням усіх наукових напрацювань, зроблених у цьому напрямі в теорії трудового права. Це є своєрідною спробою подолати ті розбіжності, що мають місце у науковій літературі, присвяченій принципам трудового права, шляхом використання позитивних моментів та аналізу недоліків кожного з підходів.

Ключові слова: класифікація, критерії поділу принципів, принципи трудового права, принципи правового регулювання трудових відносин, принципи трудового права, які забезпечують трудові відносини на ринку праці, принципи, спрямовані на дотримання трудових прав громадян.

Основою для формування трудового права є його принципи, які розкривають і конкретизують сутність та соціальне призначення цієї галузі права. У теорії трудового права не вироблено єдиного підходу до з'ясування сутності принципів трудового права та їх видів. Їх розглядають як суб'єктивні права і обов'язки; сферу правосвідомості, правової ідеології і науки; отожднюють з нормами права тощо.

Враховуючи зміни суспільного розвитку держави, оновлення багатьох сфер життя суспільства, керівні положення трудового права, які склалися десятиріччями в умовах радянської системи управління економікою, не відповідають ринковим відносинам, що формуються в Україні. Перехід від командно-адміністративної системи управління економікою до ринкових відносин в Україні вимагає розробки концептуальних підходів до визначення класифікації принципів трудового права та її дослідження не лише шляхом теоретичного осмислення, а й оновлення змісту.

Таким чином, метою статті є проведення наукового пошуку та обґрунтування нових теоретичних позицій визначення принципів трудового права та вироблення єдиних критеріїв для їх класифікації.

Дослідженню проблеми класифікації принципів трудового права приділяли увагу відомі вчені, такі як Н. Б. Болотіна, К. М. Гусов, С. П. Маврін, М. В. Молодцов, П. Д. Пилипенко, О. В. Смірнов, В. М. Толкунова, Н. М. Хуторян та багато інших.

Наукова та навчальна література міс-

тить цілий комплекс принципів трудового права, пропонує різноманітні критерії їх поділу, найважливішими з яких є: цільова спрямованість, сфера дії, зміст тощо.

Так, за сферою дії О. В. Смірнов поділяє принципи трудового права на чотири групи, а саме:

— принципи, що виражають політику держави в галузі правового регулювання ринку праці й ефективної зайнятості: свобода праці і свобода трудового договору;

— принципи, що містять керівні засади, які визначають умови праці: єдність і диференціація умов праці, а також активна участь працівників і профспілок у встановленні умов праці;

— принципи, що регулюють застосування праці найманих працівників: визначеність трудової функції, стабільність трудових відносин, забезпечення нормальної дисципліни праці, винагорода за працю без будь-якої дискримінації;

— принципи, що відображають головні напрями правової політики в галузі охорони здоров'я і захисту трудових прав працівників: забезпечення охорони праці і здоров'я працівників, гарантування трудових прав працівників [1].

Враховуючи класифікації суспільних відносин, які є предметом сучасного трудового права, Н. Б. Болотіна принципи трудового права поділяє на дві групи:

— принципи правового регулювання індивідуальних трудових відносин;

— принципи правового регулювання колективних трудових відносин [2].

* Рекомендовано до друку кафедрою трудового, господарського та екологічного права Волинського національного університету імені Лесі Українки.

К. М. Гусов, В. М. Толкунова, Н. М. Хуторян, С. П. Маврін принципи трудового права, які лежать в основі Конституції України, КЗпП та інших законодавчих актах про працю, поділяють на три групи:

1) принципи, що сприяють залученню до праці, забезпеченню зайнятості і раціональному використанню робочої сили;

2) принципи, спрямовані на забезпечення високого рівня умов праці й охорони трудових прав;

3) принципи, що розкривають сутність виробничої демократії та сприяють розвитку особистості працівника у процесі праці [3; 4; 5].

Відповідно, до першої групи належать принципи трудового права, які зумовлюють правове забезпечення виникнення трудових відносин, а саме:

— принцип свободи праці, заборона примусової праці (ст. 43 Конституції України, статті 5, 21, 49⁴ КЗпП України, ст. 5 проекту Трудового кодексу України) [6];

— право на працю, захист від безробіття, на допомогу у працевлаштуванні, матеріальну і моральну підтримку при безробітті (ст. 43 Конституції України, статті 2, 5¹, гл. III та гл. III-A КЗпП України);

— принцип рівноправності в галузі права, заборона дискримінації у праці (ст. 24 Конституції України, ст. 2¹ КЗпП України, ст. 4 проекту Трудового кодексу України).

До другої групи належать принципи, що розкривають зміст принципів першої групи, так би мовити, конкретизують можливість реалізації цих принципів у безпосередньому процесі здійснення трудових відносин:

— забезпечення права на справедливий винагорода не нижче встановленого державою мінімуму оплати праці;

— єдності і диференціації умов праці;

— договірності характеру трудових відносин;

— визначеності трудової функції;

— матеріальної зацікавленості у результатах праці тощо.

До третьої групи належать принципи трудового права, які забезпечують працівникам захист їх інтересів як у процесі праці, так і у випадку звільнення. До цієї групи належать такі принципи трудового права, як:

— забезпечення охорони праці і здоров'я працівників;

— стабільності трудових відносин;

— свободи об'єднання й активної участі трудящих у встановленні умов праці та захисті своїх інтересів.

Схожою до розглянутої вище класифікації принципів трудового права є їх поділ за джерелом закріплення на принципи,

які лежать в основі національного законодавства і принципи, що визначають зміст норм міжнародно-правових актів.

Згідно зі ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Зокрема Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р., Європейська соціальна хартія (1961 р., переглянута у 1996 р.) об'єднують права-принципи, щодо яких держави мають взяти зобов'язання для їх здійснення.

Так, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. закріпив право на працю, заборону дискримінації, рівність чоловіка і жінки, право на сприятливі умови праці (на заробітну плату, на охорону праці, на відпочинок), а також передбачив права профспілок і їх гарантії (ст. 8), право на достатній життєвий рівень і покращення умов праці (ст. 11), право на здоров'я і покращення усіх аспектів гігієни, у тому числі й гігієни праці (ст. 12).

Європейська соціальна хартія (переглянута) передбачає: право на працю; право на справедливі, безпечні та здорові умови праці; право на справедливий винагорода, яка забезпечує достатній життєвий рівень; право на свободу об'єднання у національні або міжнародні організації для захисту своїх економічних і соціальних інтересів; право на укладання колективних договорів; право на рівні можливості та рівне ставлення до осіб при вирішенні питань щодо працевлаштування та професії без дискримінації за ознакою статі; право на соціальний захист, захист у випадках звільнення та захист прав осіб у випадку банкрутства їхнього роботодавця та інші.

Принципи правового регулювання трудових відносин були розроблені і у Декларації МОП «Про основоположні принципи і права у світі праці» від 18.06.1998 р., у якій передбачено, що усі члени Організації, навіть ті з них, які не ратифікували основні конвенції, мають зобов'язання, що впливають вже з самого факту їхнього членства в Організації, дотримуватися, зміцнювати та реалізовувати добросовісно та відповідно до Статуту принципи, що стосуються основних прав, які є предметом цих конвенцій.

У Декларації закріплені такі принципи правового регулювання трудових відносин, що стосуються основних прав:

— свобода асоціацій та реальне визначення права на ведення колективних переговорів;

— скасування усіх форм примусової чи обов'язкової праці;

— реальна заборона дитячої праці;

— недопущення дискримінації у сфері праці та зайнятості.

Тим самим, принципи трудового права обмежувалися і поєднувалися з суб'єктивними правами громадян.

Ми вважаємо, що трудові права та обов'язки не можуть бути одночасно принципами права, адже принципи є базою для формування права як системи норм та визначають його зміст. Відповідно, принципи трудового права є підґрунтям для формування норм, в яких закріплюються трудові права і обов'язки працівників.

Так, законодавець у проєкті Трудового кодексу України при визначенні принципів правового регулювання трудових відносин третину з них починає зі слова «забезпечення» (ст. 3), що говорить про те, що він зосереджує свою увагу не на суб'єктивних трудових правах та обов'язках працівників (що було характерним у радянський період, коли формулювання принципів трудового права пов'язували із ст. 2 КЗпП, якою закріплювались основні трудові права працівників), а на забезпеченні їх реального здійснення. А саме: забезпечення повної зайнятості працівників та їх захисту від безробіття; забезпечення права працівників і роботодавців на свободу об'єднання для захисту своїх прав та інтересів; забезпечення працівникам державних гарантій у сфері праці; забезпечення права працівників на загальнообов'язкове державне соціальне страхування; забезпечення права працівників на страйк; забезпечення судового захисту трудових прав, честі та гідності учасників трудових відносин; забезпечення права працівників на участь в управлінні юридичною особою-роботодавцем.

Тому при визначенні принципів трудового права необхідно враховувати їх зв'язок з основними трудовими правами й обов'язками, а також юридичними гарантіями, важливими для їх реалізації.

М. В. Молодцов, О. М. Крапивін, В. І. Власов залежно від сфери дії і цільового спрямування принципи трудового права поділяють на шість груп [7].

Першу групу складають принципи, що забезпечують свободу праці, здійснення права на працю, рівність прав та можливостей працівників, у тому числі рівність можливостей без всякої дискримінації, кваліфікації і стажу роботи за спеціаль-

ністю, а також право на професійну підготовку та перепідготовку.

Другу групу складають принципи — заборони на діяння, що перешкоджають реалізації (здійсненню) принципів заборони примусової праці та дискримінації у сфері праці.

Третя група представлена принципами, які забезпечують права на справедливі умови праці. А саме:

— право на справедливі умови праці, у тому числі право на умови, що відповідають вимогам безпеки, гігієни, право на відпочинок, включаючи обмеження робочого часу, надання щоденного відпочинку, вихідних і святкових днів, оплачуваної щорічної відпустки;

— право на справедливую заробітну плату.

Четверта група об'єднує принципи трудового права, що забезпечують демократичні засади у регулюванні трудових і безпосередньо пов'язаних з ними відносин та в управлінні працею:

— право працівників на участь в управлінні організацією у передбачених законом формах;

— право на участь працівників, роботодавців, їх об'єднань у договірному регулюванні трудових і безпосередньо пов'язаних з ними відносин.

П'яту групу утворюють принципи, які забезпечують захист прав та інтересів суб'єктів трудових і безпосередньо пов'язаних з ними відносин:

— право працівників і роботодавців на об'єднання для захисту своїх інтересів, включаючи право працівників на створення профспілок і вступ до них та аналогічне право роботодавців;

— встановлення державних гарантій для забезпечення визнання, дотримання і захисту прав працівників і роботодавців, здійснення державного нагляду і контролю за їх дотриманням, забезпечення права кожного на захист державою його прав і свобод, у тому числі в судовому порядку.

Нарешті, шосту групу принципів утворюють взаємопов'язані права сторін, які спрямовані гарантувати реальне виконання трудових обов'язків не тільки працівниками, а й роботодавцями:

— право роботодавців вимагати від працівників виконання трудових обов'язків і обов'язок дбайливого ставлення до майна роботодавців;

— право працівників вимагати від роботодавця виконання його обов'язків щодо працівників, дотримання законодавства про працю та інших нормативно-правових актів, що містять норми трудового права, у тому числі право представників працівни-

ків здійснювати громадський контроль за дотриманням законодавства про працю, умов колективних договорів і угод та інших актів, що містять норми трудового права.

На нашу думку, запропонована вищезазначеними авторами класифікація принципів трудового права є дуже складною та непослідовною через свою структурну розгалуженість та наявність різних критеріїв їхнього поділу всередині самої системи.

П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, З. Я. Козак, С. М. Синчук до принципів, що визначають сутність і закономірності розвитку трудового права, відносять:

- обмеження сфери правового регулювання відносинами найманої праці;
- оптимальне поєднання централізованого і локального правового регулювання;
- соціальне партнерство і договірне встановлення умов праці;
- забезпечення єдності та диференціації правового регулювання;
- визнання незаконними умов договорів про працю, які погіршують правове становище працівників у трудових правовідносинах порівняно з умовами, встановленими в нормативно-правових актах [8].

Отже, необхідно зауважити, що, незважаючи на прагнення науковців запропонувати свою класифікацію принципів трудового права, можна стверджувати, що їхні погляди не містять суттєвих змін. Хоча науковці-трудовики пропонують різні критерії поділу принципів трудового права, але усе зводиться до тотожного переліку керівних положень, які лежать в основі правового регулювання трудових та тісно пов'язаних з трудовими відносин.

Варто погодитися з думкою С. В. Моїсєєва, який зауважує, що нерідко при проведенні класифікації принципів права береться до уваги суб'єктивний фактор, внаслідок чого кількість принципів та їхніх найменувань є неоднаковими у різних авторів [9]. Так, наприклад, М. В. Молодцов, О. М. Крапивін, В. І. Власов залежно від сфери дії і цільового спрямування принципи трудового права поділяють на шість груп, взявши за основу різні критерії їх поділу у одній системі; К. М. Гусов, В. М. Толкунова, Н. М. Хуторян, С. П. Маврін, пропонуючи такий самий критерій (за сферою дії), поділяють принципи трудового права на три групи тощо.

На момент розробки того чи іншого законопроекту практично неможливо сформулювати повну і завершену систему принципів. Мабуть, зауважує В. І. Зажицький, це розуміє і законодавець, оскільки у бага-

тьох законах окремі статті називаються «Основні принципи». Таким чином, виникає думка, що можливо визначати й інші принципи, які не входять до системи принципів, що закріплені у законі. Автор акцентує увагу на тому, що словосполучення «основні принципи» дозволяє припустити, що є і неосновні (другорядні) принципи. Але таке припущення є некоректним. Якщо принципи — це основні ідеї, то назва «основні» до них не підходить [10].

Ми заперечуємо тезу В. І. Зажицького про некоректність припущення існування неосновних (другорядних) принципів права. А принципи інститутів права? Хіба їх немає? Зрозуміло, принципи інститутів трудового права не можна назвати основними для трудового права як галузі права. Але вони лежать в основі правового регулювання трудових відносин усередині інституту права і їх можна визначити як допоміжні (неосновні) принципи. Наприклад, галузевим принципом трудового права є свобода трудового договору, а другорядними принципами інституту трудового договору — договірне визначення трудової функції працівників; відповідальність сторін за їхні договірні зобов'язання, встановлені при укладенні трудового договору тощо.

Усе вищезазначене є свідченням того, що сучасна правова доктрина так і не спромоглася виробити єдиного підходу до визначення критеріїв поділу принципів трудового права, що, звичайно, ускладнює її висвітлення у науковій статті.

Ми вважаємо, що під час переходу України до ринкових відносин в основу класифікації принципів трудового права повинні бути покладені трудові права та забезпечення їх реального здійснення державою.

Тому, ухвалюючи новий Трудовий кодекс України, при визначенні критеріїв, необхідних для класифікації принципів трудового права, необхідно враховувати їх зв'язок з основними трудовими правами й обов'язками, а також юридичними гарантіями, важливими для їх реалізації.

У зв'язку з цим принципи трудового права України ми пропонуємо класифікувати на дві групи.

Першу групу складають принципи трудового права, які забезпечують трудові відносини на ринку праці: свобода трудового договору; рівність трудових прав громадян.

До другої групи принципів трудового права ми пропонуємо віднести принципи, спрямовані на дотримання трудових прав громадян: заборона дискримінації у сфері

праці; заборона примусової праці; заборона дитячої праці.

Запропонована нами класифікація принципів трудового права України побудована з урахуванням усіх наукових напрацювань, які були зроблені у цьому напрямі в

теорії трудового права та є своєрідною спробою подолати ті розбіжності, що мають місце у науковій літературі, присвяченій принципам трудового права, шляхом використання позитивних моментів та аналізу недоліків кожного з підходів.

ПРИМІТКИ

1. Трудовое право : учебник / Н. А. Бриллиантова, И. Я. Киселев, В. Г. Малов [и др.] ; под ред. О. В. Смирнова. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Проспект, 1998. — С. 23—36.
2. Болотіна Н. Б. Трудове право України : підручник / Нінель Борисівна Болотіна. — 4-те вид., стер. — К. : Вікар, 2006. — С. 96.
3. Гусов К. Н. Трудовое право России / К. Н. Гусов, В. Н. Толкунова. — 2-е изд., испр. и доп. — М. : Юристъ, 1994. — 480 с.
4. Трудове право України. Академічний курс : підручник / А. Ю. Бабаскін, Ю. В. Баранюк, С. В. Дріжчана [та ін.] ; за ред. Н. М. Хуторян. — К. : А.С.К., 2004. — С. 85—90.
5. Маврин С. П. Принципы трудового права в условиях рыночной экономики / С. П. Маврин // Правоведение. — 1992. — № 2. — С. 52.
6. Проект Трудового кодексу України : за станом на 10.12.2009 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — 208 с. — Режим доступу : http://gska2.rada.gov.ua:8080/pls/zweb_n/webpros4_1?id=&pf3511=30947.
7. Трудовое право России: учебник / М. В. Молодцов, О. М. Крапивин, В. И. Власов [и др.] ; под ред. М. В. Молодцова. — М. : НОРМА, 2001. — С. 32—36.
8. Трудове право України. Акад. курс : підручник / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, З. Я. Козак [та ін.] ; за ред. П. Д. Пилипенка. — К. : Ін Юре, 2004. — С. 45.
9. Моисеев С. В. Понятие и система принципов арбитражного процессуального права // Вестн. Моск. ун-та. — Сер. 11. Право. — 2006. — № 1. — С. 37.
10. Зажицкий В. И. Правовые принципы в законодательстве Российской Федерации / В. И. Зажицкий // Государство и право. — 1996. — № 11. — С. 96.

Старчук Оксана. Класифікація принципів трудового права України.

В статье рассматриваются разнообразные критерии деления принципов трудового права Украины. Автор предлагает собственную классификацию принципов трудового права, которая построена с учетом научных разработок, сделанных в этом направлении в теории трудового права. Это своеобразная попытка преодолеть те разногласия, которые имеют место в научной литературе, путем использования положительных моментов и анализа недостатков каждого из подходов.

Ключевые слова: классификация, критерии деления принципов, принципы трудового права, принципы правового регулирования трудовых отношений, принципы трудового права, которые обеспечивают трудовые отношения на рынке труда, принципы, направленные на соблюдение трудовых прав граждан.

Starchuk Oksana. The classification of labour law principles.

The article deals with different criteria of labour law division in Ukraine. The author suggests her own classification taking into account all the scientific issues have been done before. It is a peculiar attempt to overcome all differences of scientific literature using positive moments of each trend.

Key words: classification, criteria of labour law division, labour law principles, principles of labour law regulation, principles guaranteed labour relations on the market, principles directed on keeping citizens' labour rights.